

De klassieke cascobenadering is meer dan ooit een bruikbare strategie: het ontwerp van een ruimtelijk en functioneel raamwerk dat in fasen wordt ingevuld

Buro VLUGP

HENK SCHUITMAKER, MENNO VERGUNST EN JOHAN VLUG

Buro VLUGP
Amsterdam
www.vludp.nl

Start: 1989 (met partners 1998)
Medewerkers: 3
Werkveld: landschapsarchitectuur, stedenbouw

VLUGP is een bureau voor stedenbouw en landschapsarchitectuur en maakt plannen op alle schaalniveaus: van grootschalige ontwerpen tot concrete inrichtingsplannen voor openbare en privéruimten. Het idee van ‘doorontwerpen’ is in het werk van VLUGP een cruciaal onderdeel omdat daarmee de inhoudelijke en praktische voortgang van de verschillende planfasen worden bewerkstelligd. ‘Doorontwerpen’ is het uitwerken en verfijnen van een ontwerp op verschillende schaalniveaus – van concept tot detaillering, van regionaal tot straatniveau. Het is van belang dat ontwerpers tijdens het gehele planproces betrokken zijn, en dat ze zorg dragen voor alle onderdelen van de ontwerpogave inclusief de uitvoering van het inrichtingsplan. Het ‘doorontwerpen’ is de laatste jaren in een ander daglicht komen te staan omdat het opdrachtgeverschap voor een deel is verschoven van professionele opdrachtgevers, zoals overheden en projectontwikkelaars, naar particuliere opdrachtgevers, zoals bewoners en bedrijven. Bovendien zijn professionele opdrachtgevers steeds meer gericht op de wensen van de individuele klant. In dat verband wordt het zorgen voor draagvlak in een vroeg stadium van het planproces steeds belangrijker. De particuliere opdrachtgever – vaak werkzaam in collectieve samenwerkingsverbanden – vraagt om een andere uitleg en presentatie, andere begeleiding en andere producten.

Ontwerpers moeten tegenwoordig initiatiefrijk zijn om bij planprocessen betrokken te raken en opdrachten te verwerven. Naast gangbare projecten ontwikkelt VLUGP daarom een nieuwe aanpak van ontwerp opdrachten, gebaseerd op de principes van duurzame stedenbouw (afbeelding 1 en 2). Het is nu nog te vroeg om precies te definiëren wat die nieuwe aanpak betekent voor de rol en positie van ontwerpers en adviseurs: wat moet je anders of extra doen en wat moet je minder of niet doen? Tabel 1 laat zien hoe de rolverdeling tussen ontwerpers en participanten moet zijn, zowel in situaties met professionele opdrachtgevers – die bewoners raadplegen – als in situaties met particuliere opdrachtgevers.

Twee recente projecten laten zien hoe de ontwerpers van VLUGP de veranderingen in de planprocessen ervaren. In ieder project zijn de sleutelwoorden ‘doorontwerpen’ en draagvlak op verschillende manieren ingevuld. Het project Nieuw-Kortenoord in Wageningen is een voorbeeld van een traditionele opdracht waarbij de ontwerpers later betrokken zijn geraakt en het project toch naar hun hand hebben kunnen zetten. Het project Iepenlaan in Uithoorn is een voorbeeld van de inzet van een klankbordgroep om in een vroeg stadium draagvlak te creëren.

1

2

ONTWERPER	PARTICIPANTEN
Geeft hoofdstructuren en ruimtelijke opbouw van projectgebied aan	Geven ideeën voor het gebruik en het beheer van het terrein en het programma
Ontwerpt raamwerk voor verdere invulling en inrichting	Geven sfeerbeelden aan voor het gebied
Weegt planmatige hoofd- en bijzaken af	Geven voorkeuren aan voor inrichtingsmodellen
Structureert en neemt deel aan het plan- en communicatieproces	Geven goedkeuring voor de resultaten van het plan-proces
Biedt middelen voor het participatieproces: informatie-verstrekking, enquête, werkmaquette	Reflecteren op en nemen deel aan de totstandkoming van inrichtingsmodellen. Spreken voorkeuren uit
Verwerkt resultaten in ontwerp of inrichtingsvoorstel	Eventueel: dragen zorg voor en beheren delen van het parkgebied

tabel 1

- 1 Het door VLUGP ontwikkelde concept van de NutsTuinBuurt staat voor een kleinschalige buurt met een lage woningdichtheid, een compacte bouw en samenhang tussen woongebouwen en buitenruimte. Het concept is gebaseerd op duurzame principes, zoals klimaatverbetering, waterberging en -zuivering, zelfvoorziening voor voedsel en energie, sociale duurzaamheid, collectief beheer en ruimte voor natuur. De groene buitenruimte wordt gemaximaliseerd, grotendeels collectief beheerd en functioneert als een 'nutstuin' en buurtpark met een hoge verblijfs- en beleevingskwaliteit. Door de principes van zelfredzaamheid en collectieve voorzieningen kan een economisch voordeel ontstaan waardoor ook voor mensen met beperkte financiële middelen een eigen woning binnen handbereik is. De huidige woningmarkt biedt beperkte mogelijkheden voor woningen in de prijsklasse tussen 150 en 200 duizend euro.
- 2 Met de 'hink-stap-sprongstrategie' wordt het tijdelijk gebruik van een locatie ingezet voor een toekomstig definitief gebruik. Dat houdt in dat mensen die officieel betrokken zijn bij het tijdelijk gebruik, bijvoorbeeld in de vorm van een 'nutstuin', daarmee een optie hebben op een collectieve zelfbouwkavel. De periode tussen het tijdelijk gebruik en de definitieve ontwikkeling kan benut worden om te sparen, waardoor later een lagere hypotheek nodig is. De optie op een collectieve zelfbouwkavel wordt door de gemeente erkend, waardoor de optie op de zelfbouwmarkt kan worden aangeboden. Toekomstige bewoners en de gemeente kunnen hier qua planning op inspelen. De optie voor de collectieve zelfbouwkavel is overdraagbaar tegen het geïnvesteerde bedrag, waardoor het investeringsrisico redelijk blijft. Gezien het 'ontspannen' ontwikkelingstraject lenen dergelijke financieringconstructies zich voor bijzondere en duurzame woonbuurtconcepten, zoals de NutsTuinBuurt.

Nieuw-Kortenoord, Wageningen

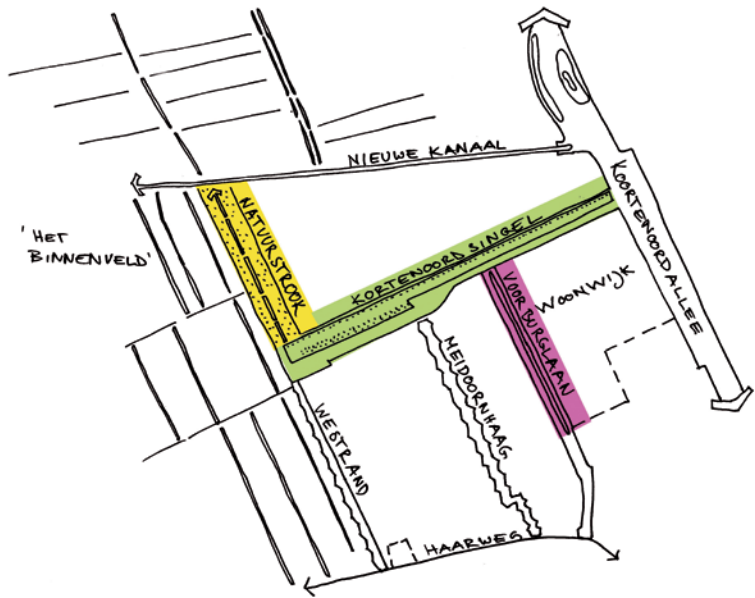
VLUGP raakte betrokken vanaf de uitwerkingsfase. Het Rotterdamse bureau Palmbout Urban Landscapes maakte het stedenbouwkundig masterplan voor de wijk. De deelgebieden Kortenoordsingel-West en de natuurstrook zijn onderdeel van dit plan (afbeelding 3). Naast het stedenbouwkundig masterplan waren allerlei plannen vastgesteld: bestemmingsplan, waterbeheerplan, een ecologische toets en principevoorstellen voor de inrichting van de openbare ruimte. Projectontwikkelaar Bouwfonds vroeg desondanks VLUGP een gedetailleerd inrichtingsplan voor de groenstructuur te maken – vooral vanwege de landschappelijke expertise en omdat eerder uitwerkingsplannen van VLUGP door Bouwfonds als kwalitatief, praktisch en haalbaar werden beschouwd.

Een groot deel van de uitgangspunten en het basisontwerp lagen vast. Het lijkt eigenwijs, maar de ontwerpers van VLUGP hebben het plan toch vanuit een eigen analyse geherinterpreteerd en kwamen met een alternatief idee. Dat is 'doorontwerpen'.

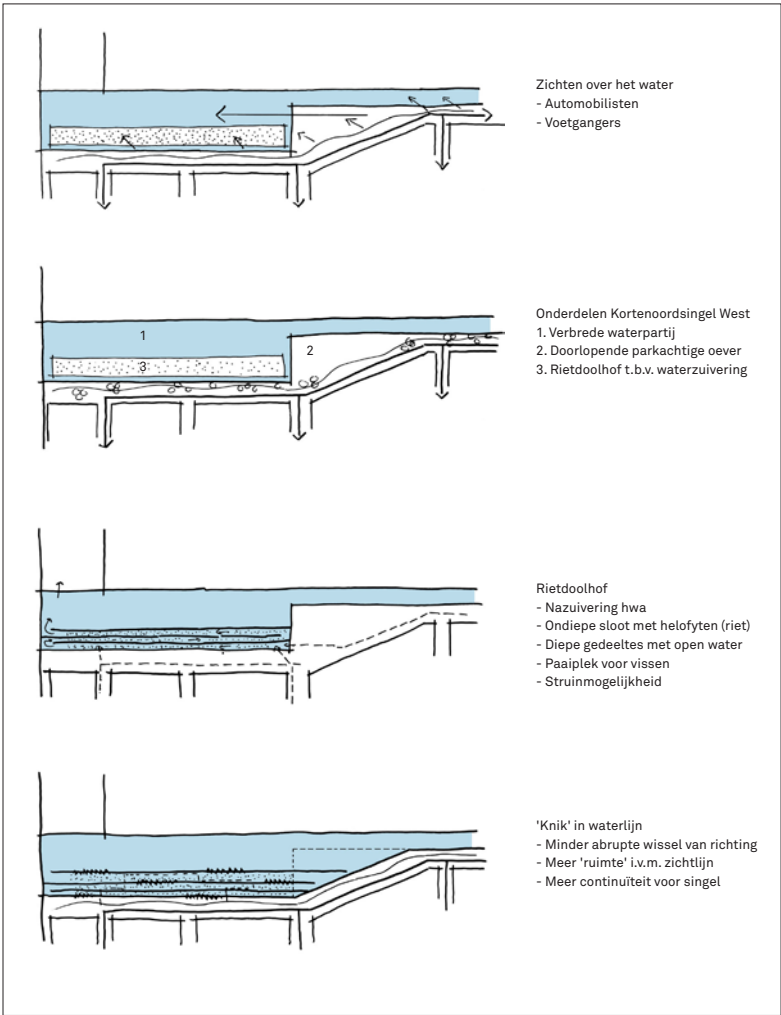
Voor de uitwerking van de deelgebieden Kortenoordsingel-West en de zogenoemde natuurstrook is een analyse gemaakt van de bestaande plannen, zoals het stedenbouwkundig masterplan. De bevindingen zijn per deelgebied getekend in een aantal schetsen waaruit onder meer de kenmerkende onderdelen van de groenstructuur blijken (afbeelding 4). Deze schetsen laten meer zien dan een inventarisatie van de situatie.

De opdrachtgever hechtte groot belang aan het creëren van draagvlak: door ervaringen uit te wisselen is geprobeerd een beeld te krijgen van de wensen van toekomstige bewoners. Het groenconcept met de landschappelijke voorwaarden uit het masterplan moet op uitwerkingsniveau – de middelgrote en kleine schaal – doorvertaald worden naar de menselijke maat. Hierbij gaat het vooral om de beleving van de directe woonomgeving door de bewoners, gebruikers en recreanten. Ook dat is 'doorontwerpen'.

- 3 Op de Kortenoordsingel in Wageningen stroomt het oppervlaktewater uit de woonwijk af. In de singel en in de waterloop in de natuurstrook wordt het water zoveel mogelijk vastgehouden. Het overtollige water wordt via het Nieuwe Kanaal naar het buitengebied afgevoerd. Er is ingezet op ecologische kwaliteit en een aantrekkelijk recreatief gebruik van de water- en groenstructuur.
- 4 Het voorgestelde principeprofiel van bureau Palmbout voor Kortenoordsingel-West is als vertrekpunt genomen. Diverse aspecten zijn nader beschouwd: het verkeer, de mogelijke door- en uitzichten, het water met recreatieve oevers en natuurlijke waterzuivering, de waternatuur, maar ook de ruimtelijke overgang tussen het oostelijke en westelijke deel van de Kortenoordsingel.

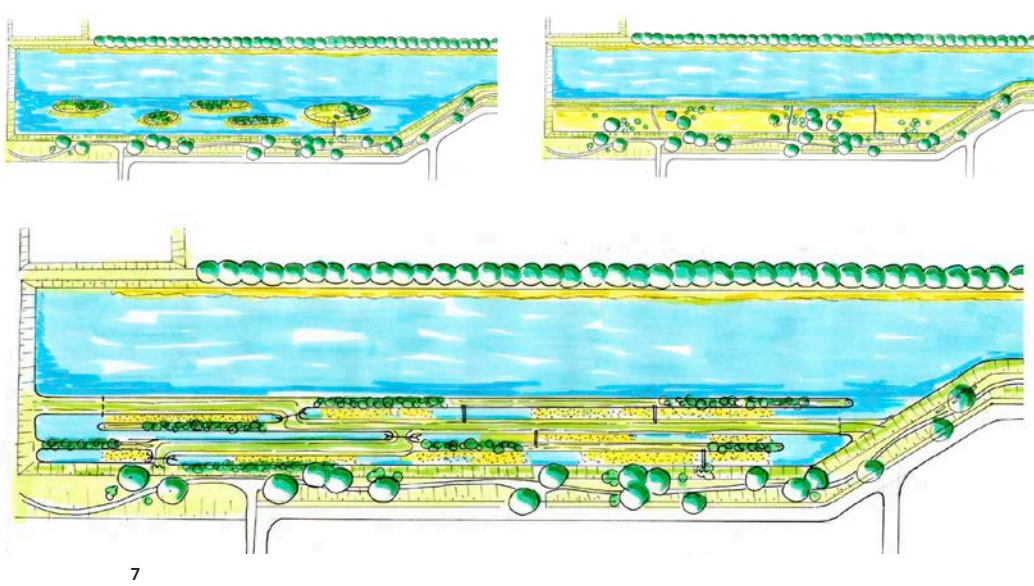
3

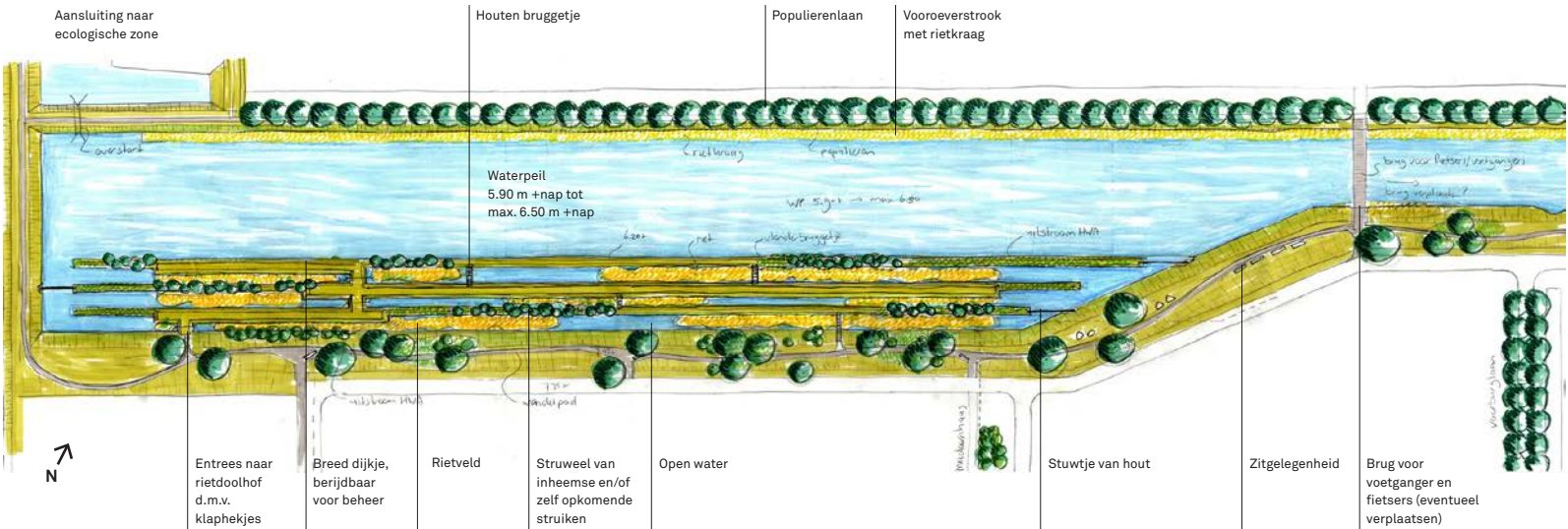
4

Het uitgewerkte ontwerp voor Kortenoordsingel-West wijkt af van de voorstellen uit het masterplan. In plaats van een laaggelegen grasveld voor incidentele waterberging is gekozen voor een systeem van dijkes en sloten met helofyten voor waterberging en -zuivering. Die helofyten fungeren tevens als een aantrekkelijk verblijfsgebied. Het voorstel werd goed ontvangen door de projectontwikkelaar, de stedenbouwkundig adviseur en de gemeente (afbeelding 5). Achteraf kwamen er opmerkingen over het beheer van het alternatieve ontwerpvoorstel. Dat is op zich een logisch gevolg van het aandragen van nieuwe ideeën voor de uitwerking van een masterplan. Daarom is het schetsontwerp opnieuw geanalyseerd en getoetst op beheer, met name in relatie tot de ecologische waarden, de waterberging, de recreatieve mogelijkheden en de ruimtelijke kwaliteit (afbeelding 6). Een en ander gaf aanleiding om drie alternatieve modellen te ontwerpen en te vergelijken (afbeelding 7). De gemeente en projectontwikkelaar kozen voor de meest optimale variant, die ook de voorkeur had van de ontwerpers. Een modelstudie leidt dus tot argumenten voor een voorkeursmodel. Ook dit bewijst het nut van ‘doorontwerpen’.

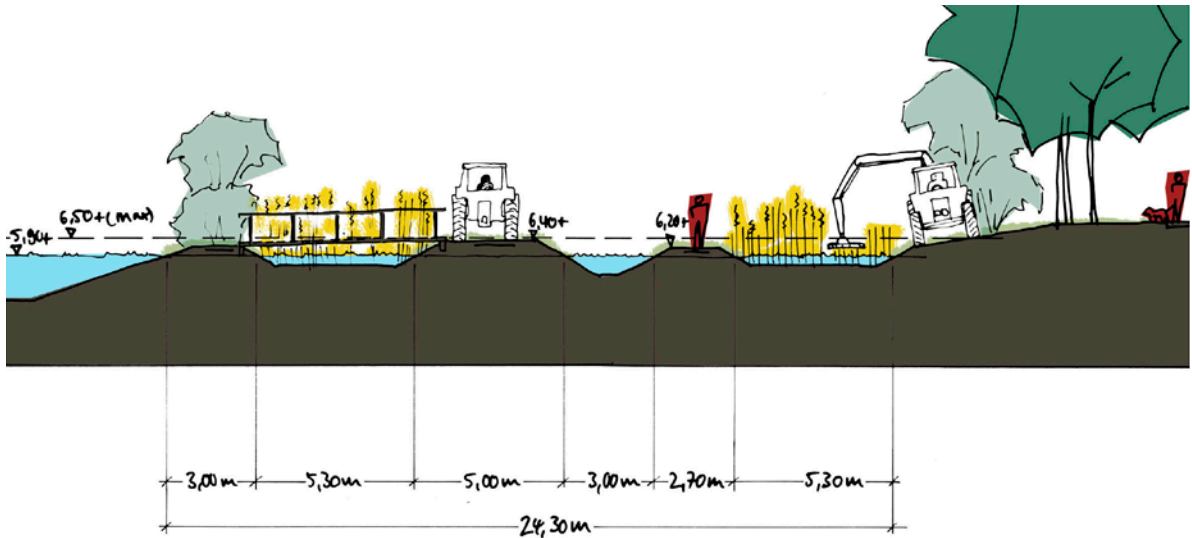
- 5 Op basis van de uitgangspunten is een schetsontwerp gemaakt, waarbij de oorspronkelijke wadi uit het masterplan is vervangen door een stelsel van smalle sloten met helofyten. Het schetsontwerp is ter toetsing voorgelegd. Alle partijen stemden met het voorstel in – achteraf kwamen er opmerkingen over het beheer van de ecologische en recreatieve strook.
- 6 Het ontwerpvoorstel is nader bekeken op beheeraspecten, zoals de kruinbreedtes van de dijkes, de profilering en afwerking van de oevers, de slootbreedtes en de maatvoering van het open water en de bereikbaarheid van de rietstroken met maaimachines.

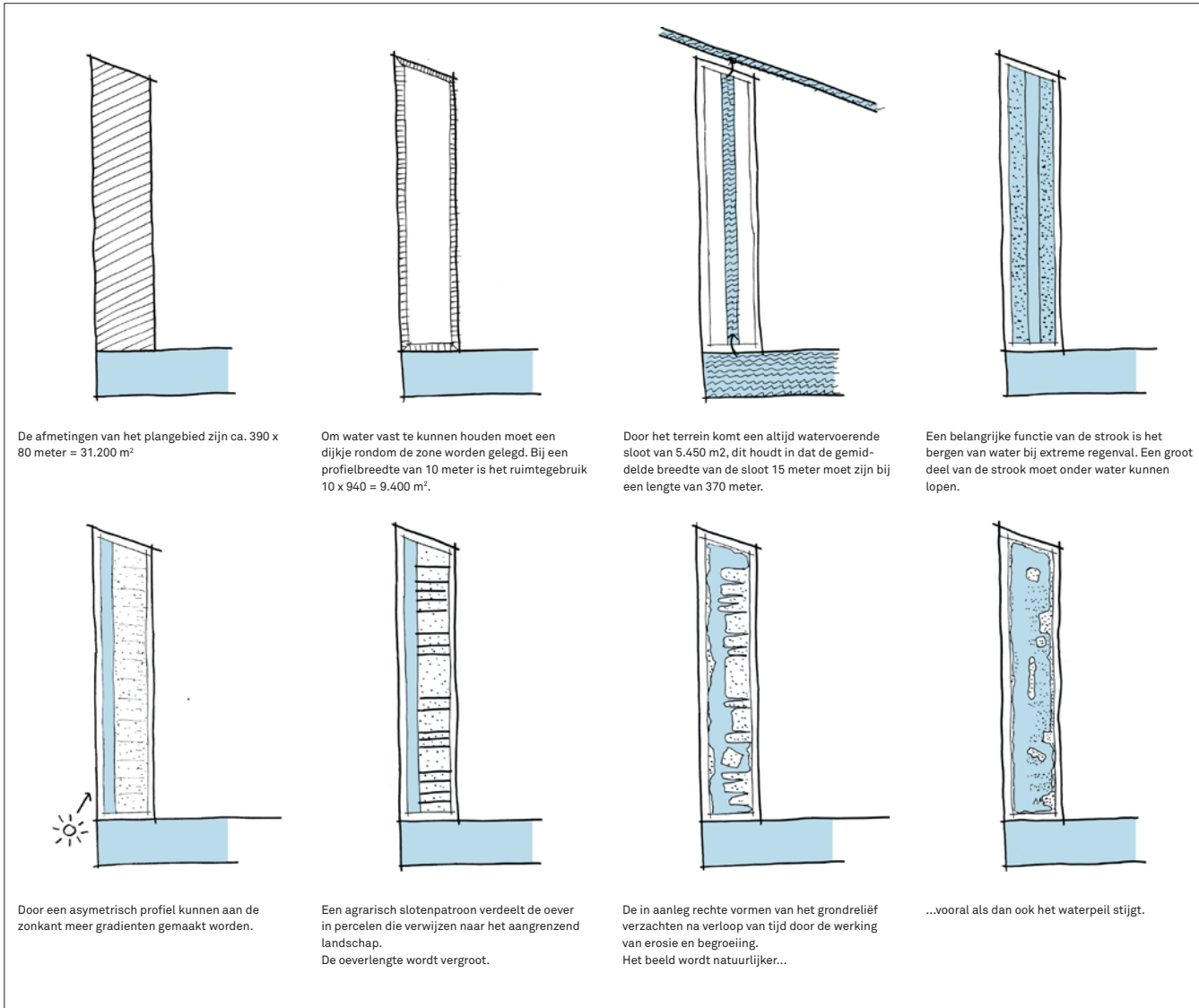
- 7 Naar aanleiding van de opmerkingen over het beheer kwam ook de discussie over de ecologische kwaliteit op gang. Dat heeft geleid tot verschillende inrichtingsmodellen waarin afwegingen zijn gemaakt op het gebied van ecologische kwaliteit, waterberging, recreatieve mogelijkheden en beheer. Hiervoor is gewerkt met handgemaakte tekeningen – om te vergelijken is voor elk model een plattegrond en een principe-profiel gemaakt: eilandmodel, wadimodel, rietdoolhofmodel. De inrichtingsmodellen zijn op grond van de gestelde doelstellingen gewaardeerd, en de resultaten zijn opgenomen in een eenvoudige matrix. Gekozen is voor het laatste model, op grond van het integrale karakter van het inrichtingsvoorstel en het goede beheer.
- 8 In de ecologische onderbouwing van het masterplan wordt de natuurstrook benoemd als natuurgebied met recreatief medegebruik. De westkant wordt gezien als een rustgebied voor dieren. Vanuit het waterhuishoudkundige plan zijn uitgangspunten gehaald die in schematische tekeningetjes zijn verbeeld.

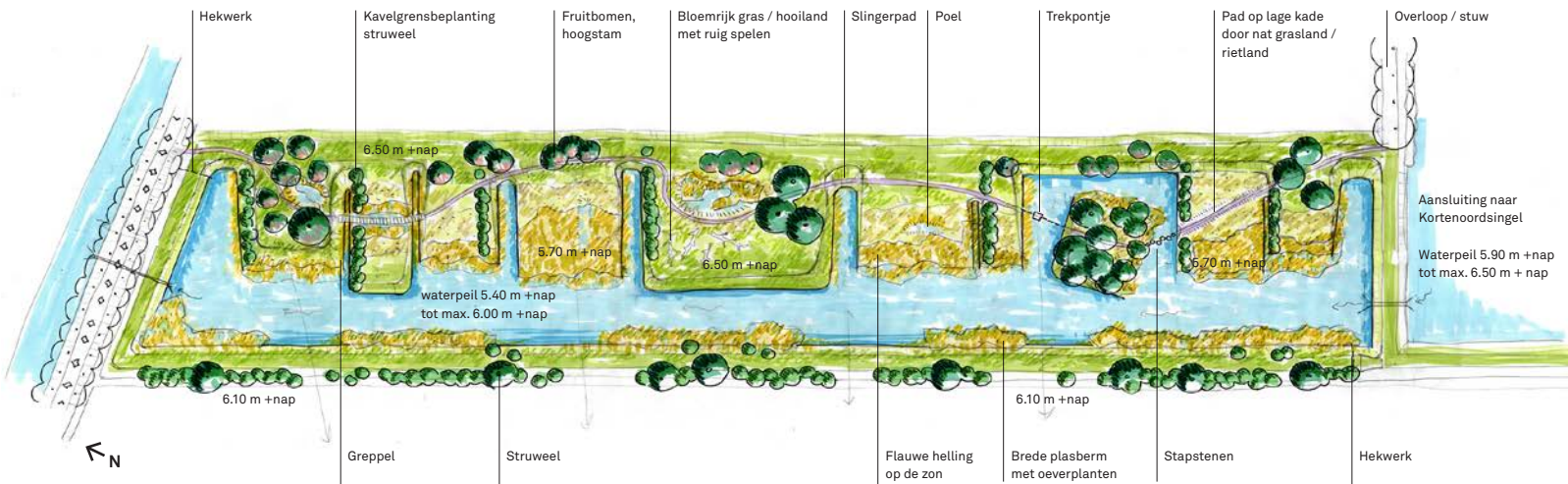
5

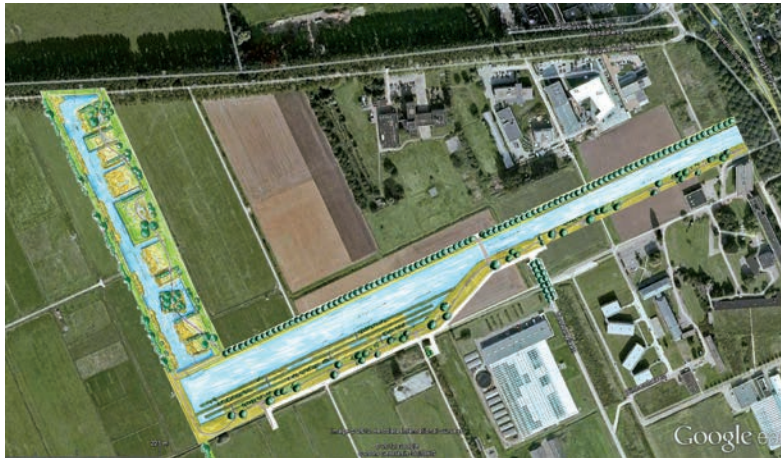
6

8

9

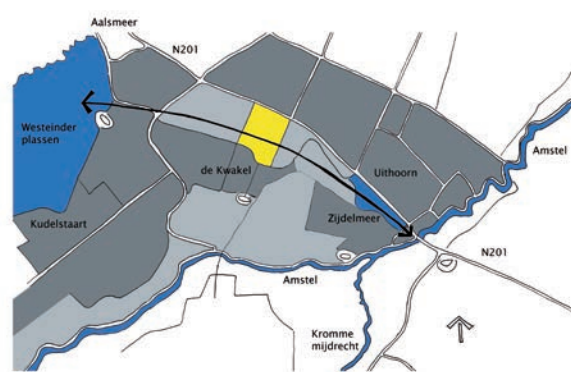

10

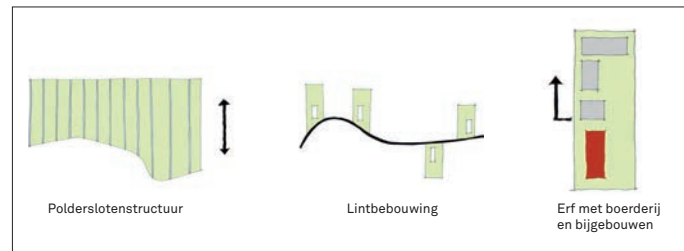
In het stedenbouwkundig masterplan stond weinig over de ruimtelijke en landschapelijke voorwaarden voor de natuurstrook. De strook was aangewezen als natuurgebied met recreatief medegebruik, inclusief een aantal voorwaarden voor waterberging en een ecologische zonering. Wanneer er te weinig uitgangspunten zijn is het goed om aanvullende uitgangspunten te formuleren, zoals: een aangelegd natuurgebied mag worden vormgegeven als een menselijke ingreep; in de natuurstrook maken omwonenden contact met natuur; in contrast met het aansluitende open landschap wordt ingezet op beschutting en een afwisselende ruimtebeleving; struinen en 'ruig spelen' is op een deel van het terrein toegestaan. De plantoelichting is op eenvoudige wijze weergegeven in een serie schetsjes (afbeelding 8). De ontwikkelaar, de gemeente en het waterschap hebben daarop gereageerd en een beslissing genomen. Vervolgens is een schetsontwerp getekend, waarin de uitgangspunten en het programma zijn opgenomen. Het schetsontwerp is 'doorontworpen' tot een inrichtingsvoorstel (afbeelding 9). Uit de reacties bleek dat alle partijen vinden dat deze aanpak een beter en op de wensen en eisen afgestemd inrichtingsplan heeft opgeleverd. Het bewijst dat een actieve houding gewaardeerd wordt. De ambitie en het kwaliteitsbesef van de opdrachtgever hebben geleid tot een afgewogen inrichtingsvoorstel waarvan mag worden aangenomen dat de inrichting en de voorzieningen in de openbare ruimte voldoen aan de behoefte van de toekomstige bewoners (afbeelding 10).

lepenlaan, Uithoorn

Het projectgebied van de lepenlaan in Uithoorn (afbeelding 11) bestaat grotendeels uit een te saneren kassengebied, aangeduid met deelgebied C (afbeelding 12). Het gebied is onderdeel van een ecologische zone tussen de Amstel en de Westeinderplassen, gekoppeld aan de Stelling van Amsterdam. Het plangebied moet volgens de structuurvisie van de gemeente Uithoorn ingericht worden als groengebied met een landelijke uitstraling. De planvorming en realisatie wordt voor een belangrijk deel gefinancierd uit het fonds van de Stichting Leefomgeving Schiphol. De meeste kassen zijn inmiddels door de gemeente aangekocht en worden gesaneerd. De lepenlaan is een polderweg waarlangs zich aan beide zijden tuinderswoningen op erfkavels bevinden: dit is deelgebied B. De gemeente wil de lepenlaan omvormen tot een landelijk woongebied. Tussen de bestaande erfkavels worden nieuwe woonkavels toegevoegd. Aan de noordzijde van de lepenlaan blijven de kassen gehandhaafd: deelgebied A. De gemeente Uithoorn vroeg VLUGP en architect Lidewij Lenders voor een schetsontwerp op hoofdlijnen waarin mogelijkheden voor de landschappelijke structuur, de ontwikkeling van woon- en zorgkavels en de inpassing van recreatieve en speelvoorzieningen zijn opgenomen. De fasering en transformatie van het plangebied maakten ook deel uit van de ontwerpopdracht. Bijeenkomsten waar bewoners konden meepraten en meebeslissen over het plan, waren essentiële onderdelen van de opdracht. Het was belangrijk dat het ontwerpvoorstel flexibel zou zijn, zodat omwonenden en belanghebbenden invloed konden hebben op de verdere invulling. De aard van de opgave heeft tot een bijzondere aanpak geleid, waarbij het creëren van draagvlak een integraal onderdeel was van het ontwerpproces.

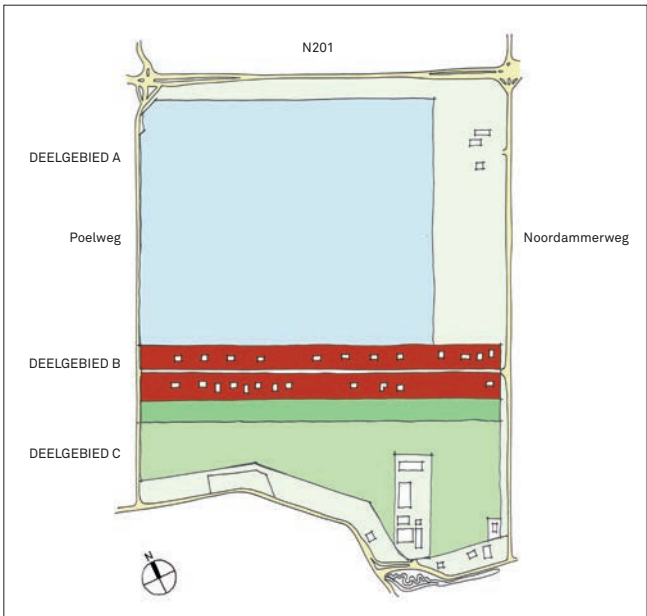

11

13

- 11 Het plangebied lepenlaan in Uithoorn is een oud kassengebied en ligt aan de provinciale weg N201. De zuidzijde van het gebied maakt deel uit van een ecologische verbinding tussen de Amstel en het Zijdemeer en de Westeinderplassen. Dat is de reden waarom de gemeente van dit deel een openbaar park wil maken. De donkergrijze vlakken zijn de woonwijken en kassen in de gemeente. Voor de planvorming hebben verschillende beleidsstukken als leidraad gediend: het programma van eisen 'lepenlaan 2011', de gemeentelijke structuurvisie, de uitkomsten van twee participatieavonden en een marktverkenning voor de bouw kavels aan de lepenlaan.
- 12 Er is gekozen voor een informele tekenstijl. Digitale ondergronden dienden als ondergrond. Het plangebied bestaat uit 3 deelgebieden. Deelgebied A voor duurzame glastuinbouw, deelgebied B aan weerszijden van de lepenlaan als landelijke woonstraat en deelgebied C dat wordt ingericht als groengebied.
- 13 De gemeente en de bewoners gaven aan dat een landelijke uitstraling gewenst is. Uit de analyse bleek dat poldersloten, lintbebouwing en erfkavels de kenmerkende elementen zijn voor een landelijke sfeer. Het slotenpatroon verdeelt het land in percelen, die haaks op de dijken en wegen liggen. De boerderijen en andere woongebouwen vormen 'linten' langs de slingerende dijken en rechte polderwegen. Uitbreidingen, opstallen en andere bijgebouwen bevinden zich grotendeels achter de hoofdgebouwen.

12

- 14 Om de werkmaquette in het participatie-proces in te zetten, zijn van de ingrediënten 'invulstukken' gemaakt. De participanten konden hiermee op eenvoudige wijze verschillende inrichtingsmodellen maken.
- 15 Participanten zijn druk bezig met het ontwerp van een inrichtingsmodel voor het groengebied.
- 16 De ingrediënten zijn als 'invulstukken' in de maquette geplaatst.
- 17 Het schetsontwerp is bedoeld als streefplan, een plan op hoofdlijnen waarmee de intenties van het inrichtingsplan worden bereikt. Lijnvormige beplanting zorgt voor ruimtelijke structurering, beplanting in de vorm van groepen of vlakken delen het gebied verder in, samen met de verspreid liggende erfkavels. Paden lopen voor een grootdeel langs en door de beplanting.

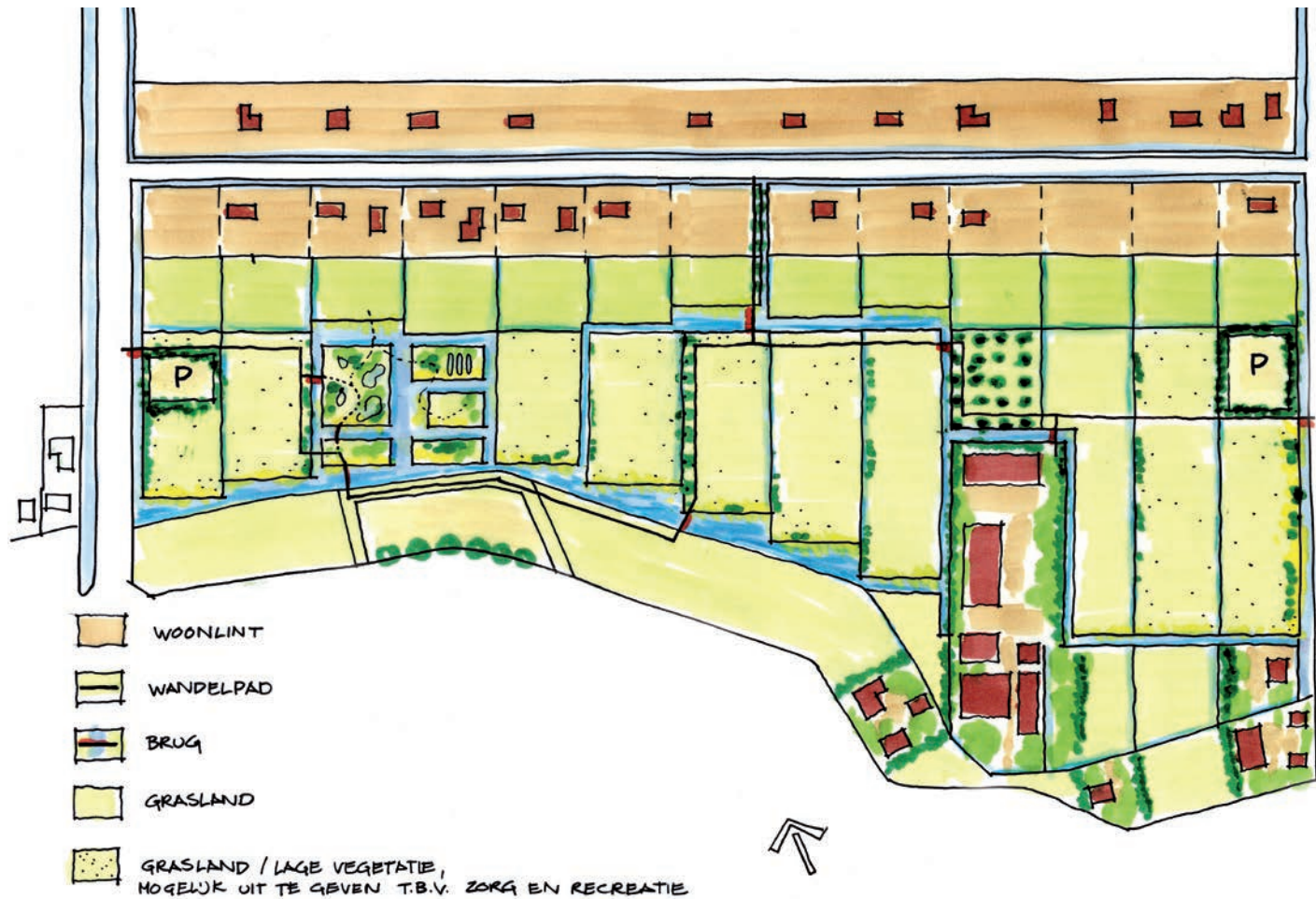
14

15

16

17

In het ontwerpteam was Lidewij Lenders verantwoordelijk voor de stedenbouwkundige aspecten en VLUGP voor het ontwerp van de buitenruimte. Er werd afgesproken om zoveel mogelijk schetsmatig te tekenen, aangezien participatie een belangrijke rol in het planproces moest spelen. Hierdoor werd vermeden dat de voorstellen als 'definitief' werden beschouwd.

De ontwerpers van VLUGP begonnen met een analyse van de context van het gebied. Daaruit kwamen kenmerken van het landschap en de bebouwingsstructuur naar voren (afbeelding 13). Op deze analyse is de ontwerpvisie gebaseerd, met daarin een aantal kenmerkende en sfeerbepalende 'ingrediënten', zoals erfkavels met bouwvlakken, bouwvolumes, woningtypen en erfbeplantingen. Ook zijn diverse landschapselementen voor de ruimtelijke structuur van het park bepaald, zoals sloten, boomgaarden, grienden en kavelbeplantingen.

Met bewoners en belangstellenden uit de buurt is het plan in twee workshops besproken. Op de eerste bijeenkomst is de ontwerpvisie bediscussieerd en het recreatief programma bepaald. De tweede bijeenkomst is gebruikt om alternatieve inrichtingsvoorstellen op te stellen. Daarvoor is een werkmaquette gebruikt waarin de hoofdstructuur van het park was vastgelegd en de diverse ingrediënten als losse delen waren toegevoegd (afbeelding 14 en 15). Hiermee zijn de participanten aan het werk gegaan, wat verschillende bruikbare inrichtingsmodellen heeft opgeleverd. Deze zijn op de avond zelf met de deelnemers besproken (afbeelding 16). Door de workshops werd voor de bewoners duidelijk dat het maken van een ontwerp meer is dan een opeenstapeling van wensen. Duidelijke en gezamenlijk gemaakte keuzes voor wat wel en niet in het park past, leverden een beter plan op dat aan alle betrokkenen goed uit te leggen was.

Op basis van de bijeenkomsten is een schetsontwerp voor het gebied gemaakt (afbeelding 17). Het schetsontwerp is met behulp van eenvoudige themakaarten inzichtelijk gemaakt. Dit ontwerp - een mogelijke ontwikkeling van het bebouwingslint langs de lepenlaan en een mogelijke inrichting van het parkgebied - is samen met het stedenbouwkundig programma van eisen (SPVE) ingediend bij de Stichting Leefomgeving Schiphol voor een aanlegsubsidie. Inmiddels heeft de stichting subsidie toegekend. Het project lepenlaan is een voorbeeld van een planproces waarin draagvlak door participatie een kenmerkend onderdeel vormt van de ontwerpogave.

De ideale rol van de ontwerper in een ontwerpproces is eigenlijk niet veranderd. De opdrachtgevers en de planprocessen zijn daarentegen wel veranderd en dat vraagt zoals gezegd om een andere ontwerp-aanpak. Uit de twee voorbeeldprojecten blijkt een aantal zaken. Zo is het minder vanzelfsprekend dat de opdrachtgever professioneel is en dat vergt meer uitleg en overtuigingskracht. Het gevolg is dat ontwerpers meer presentatiemethoden en -middelen moeten inzetten om te overtuigen. Ruimtelijke ontwikkelingen gaan in vergelijking met tien jaar geleden langzamer en dat betekent meer tijdelijkheid en fasering. De klassieke cascobenadering is misschien wel meer dan ooit een bruikbare strategie: het ontwerp van een ruimtelijk en functioneel raamwerk dat in fasen wordt ingevuld. Daarnaast willen (toekomstige) gebruikers en bewoners zelf bepalen wat er gebeurt. Dit vraagt om een soepele benadering. Naast vakinhoudelijke argumenten zoals esthetiek en ruimtebeleving, spelen andere argumenten een grote rol, zoals commerciële of private belangen. Dit betekent niet 'u vraagt, wij draaien', maar het vraagt wel om een andere houding. Het kwaliteitsbesef in combinatie met een praktische inslag en een meedenkend vermogen is bruikbaar en passend. Tot slot: opdrachtgevers zijn op zoek naar nieuwe methodes voor efficiënte planprocessen waarbij ingezet wordt op 'sturing van de vraag' in plaats van 'sturing van het proces'. Opvallend - en goed - is dat dit betekent dat ontwerpers eerder en integraal in planprocessen betrokken worden.